

7. Шамаев А.Э. Концепция ментальных пространств как способа организации прагматических значений в интеллектуальных системах, использующих Е.Я.// «Компьютерная лингвистика и интеллектуальные технологии»: Труды международного семинара Диалог. – 2002. – М.: Наука. – 720 с.
8. Gifford D. The Father Shore (A natural history of perception) – London.: 1990. – 255 p.
9. Polia G. How to solve it. N.Y.: 1957. – 253 p.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Раїса Стеванович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри теорії та практики перекладу і німецької філології Чорноморського державного університету імені Петра Могили.
Наукові інтереси: англійська термінологія евристики.

МОВНІ ОДИНИЦІ ЯК СИМВОЛИ НАЦІОНАЛЬНОЇ КУЛЬТУРИ (НА МАТЕРІАЛІ СУЧАСНОЇ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ)

Оксана ФРАНКО (Київ, Україна)

Стаття присвячена дослідженню національної специфіки лексичного складу німецької мови, проаналізовано та визначено семантичний зміст окремих мовних одиниць, які виступають символами німецької національної культури.

The article is devoted to research of national specific features of lexical stock of German, certain semantic content has been analyzed and separate linguistic units characterizing German national culture have been defined.

Мова є єдиним засобом внесення ідеї законності і порядку в хаос відчуттів та вражень від навколишнього світу [10: 162].

Широка увага, яка приділяється сьогодні питанню міжкультурної комунікації, зумовлена насамперед пробудженням зацікавленості й поваги до чужих культур, виховання толерантного ставлення до них, переборювання у собі почуття знервованості від несхожості інших культур. Кожному народові притаманне специфічне бачення навколишнього світу через систему рідної мови, адже саме мова є основою формування понять, через які й детермінується процес мислення народу. Сучасна людина, приходячи у світ, застає рідну мову вже сформованою, з історично закріпленою в ній системою значень. О. Потєбня вважав, що, оволодіваючи мовою, людина успадковує й той спосіб поведінки зі світом, який пропонує певна мовна традиція. Мовна традиція представляє певний стиль національного мислення та опосередковує собою стосунки людини зі світом [10: 162-163]. Через мову людина структурує світ, у ній фіксується специфічна саме для цього народу картина світу, яка й відрізняється у різних народів. Це зумовлено насамперед цілою низкою чинників, таких зокрема як: географічні, кліматичні, історичні, а також соціальним устроєм, віросповіданням, традиціями, способом життя тощо. Нерідко саме слова як окремі мовні одиниці виступають при цьому символами національної культури.

Актуальність даного дослідження полягає у дослідженні лексичних особливостей німецької мовної картини світу, визначенні тих семантичних категорій, які зумовлені самотутністю етнокультури та свідомості німців.

При дослідженні мовних одиниць ми виходимо з того, що поділяємо підхід, запропонований російськими мовознавцями Є.М. Верещагіним та В.Г. Костомаровим щодо трирівневої системи аналізу національно-культурної інформативності фразеологічних одиниць (ФО) [2], хоча і вважаємо, що вона далеко не вичерпує усього розмаїття фіксації й вираження особливостей національної культури семантикою мовних одиниць. Слід зазначити, що у сучасній українській германістиці дослідженню національної специфіки лексичного складу німецької мови, зокрема фразеологізмам, присвячена праця С.М. Назарова [9].

Основна мета статті полягає у виокремленні груп національно маркованої лексики – реалій, конотативних та фонових слів, фразеологізмів, ідеографічних синонімів, спеціалізованих термінів, утворених за допомогою власне німецьких словотворчих засобів, – та визначенні семантичного змісту мовних одиниць, які виступають символами німецької національної культури.

У процесі спілкування мовні знаки мають різну ступінь семіотичної глибини: від мінімального зближення слова до широкого культурно-історичного фону, пов'язаного з

подальшим значенням слова (за О.О. Потебнею). Основоположником теорії про мову як спосіб інтерпретації світогляду вважається В. фон Гумбольдт, який висунув ідею про те, що в кожній мові закладене самобутнє світобачення [4]. Саме теза визначного німецького вченого в тій чи іншій формі набула свого розвитку у всіх сучасних культурологічно орієнтованих лінгвістичних теоріях. Національно-культурний компонент значення розглядається у лінгвістиці як внутрішня форма мови, як специфічна категоризація світу засобами конкретної мови (гіпотеза лінгвістичної відносності Е. Сепіра – Б. Уорфа), як концентроване вираження культурного контексту, а у тлумаченні Є.М. Верещагіна і В.Г. Костомарова, як частина концептосфери мови. Орієнтаційні властивості концептуальних структур відбиваються в мові як системі орієнтирів, необхідних для діяльності в світі, в тому числі комунікативної [1: 122].

Мовні одиниці несуть у собі пізнавальний зміст, обмін яким і становить суть вербальної комунікації. Як зазначає Г.В. Колшанський, “змістовий підхід до мовних одиниць – це попередня умова адекватного опису мови” [7: 35]. Змістова основа являє собою тісне переплетення смислових денотативних і конотативних ліній та семантичних вузлів. Ментальна природа зв’язку номінації та комунікації була встановлена визначним вітчизняним ученим-мовознавцем О.О. Потебнею. Підґрунтям сучасного пояснення номінативних процесів як переходу від індивідуальних чуттєвих образів до формування уявлення внаслідок спільної практичної діяльності мовців стала висунута вченим концепція внутрішньої форми, яка встановлює зв’язок слова та думки. Слово, наголошував вчений, є від самого свого народження для мовця засобом розуміти себе. Внутрішня форма, крім фактичної єдності уявлення, відображає ще й знання цієї єдності; вона є не уявленням предмета, а уявленням образу, тобто уявленням [10: 100]. Різні мови не є різними позначеннями одного й того ж предмета, але різними баченнями його. Процес мовного осягнення світу через акти первинної категоризації визначає О. Потебня як засвоєння людиною в процесі оволодіння мовою способу поведінки з предметом, що визначається певною традицією. Тому, на думку вченого, ця, так би мовити, мовна детермінація не лише пізнавальних, а й світоглядних процесів виступає як сукупність способів дії на зовнішні впливи. У внутрішній формі номінативних одиниць, що входять як складники до семантичного простору дискурсу, реалізується насамперед зміст базових концептів мовної картини світу учасників конкретної комунікативної ситуації.

Культурологічний підхід до вивчення мови передбачає виявлення різних типів мовних одиниць: з одного боку, виділяють слова та вирази, які в концентрованому вигляді виражають специфічний досвід народу як носія конкретної мови (до таких мовних одиниць належать власні імена, культурно-історичні реалії, розповсюдженні алюзії, прецедентні тексти, слова, що є емоційно-оцінно насиченими, які усвідомлюються саме цим етносом), а з другого боку, існує значна кількість слів та виразів, які мають універсальний характер для людства в цілому. Між національно-специфічними та універсальними частинами словника знаходиться значна частина лексики, якій притаманна слабо виражена культурно-специфічна характеристика. На думку російського мовознавця В.І.Карасика для значної більшості слів і виразів конкретної мови національно-культурний компонент значення є вторинним, таким що проявляється у спеціальному пояснювальному контексті [6: 90].

Автор сучасного дослідження в галузі типологічної лінгвокультурології Т.В. Евсюкова, розвиваючи ідею Ю.С. Степанова, обґрунтувала концепцію словника культури. За автором – характерологія культури з боку лексики – система слів, які виражають ключові для даної культури поняття, тобто поняття, які можна співставити з базовими цінностями культури. На думку автора, доказом належності тієї чи іншої одиниці до словника культури є її відповідність таким трьом ознакам, які повинні бути виявленні у цих одиниць:

1. валентність, яка визначається механізмами мислення, специфічними для того чи іншого культурного типу;
2. індекс інтертекстуальності, який проявляється у частоті випадків рефлексивного обговорення цих одиниць в текстах культури;
3. ксено-індекс, який характеризує ці одиниці ззовні, з позиції інших культур як культурно-специфічне для даної культури [12: 42].

Ці ознаки відображають суттєві характеристики культурно-значущого явища. Водночас необхідно зауважити, що проблема значення є однією з найбільш складних і дискусійних у таких гуманітарних галузях науки як мовознавство, логіка, психологія, соціологія, етнологія, лінгвокультурологія тощо. У лінгвістичній семантиці наявні також різні класифікації значення залежно від рівня мовної системи, способу пізнання тощо. Українська дослідниця О.О. Селіванова, узагальнивши різні підходи до значення як об'єкта лінгвістичної семантики, пропонує тлумачення значення «як конвенційно закріпленої за певною мовною формою інформації, набутої на підставі колективного й індивідуального пізнавального та мовного досвіду носіїв мови, що в мовленні репрезентує відповідний фрагмент, актуальний для конситуаційного оточення» [11: 84].

З культурологічної точки зору вивчення лексичного матеріалу можливе з позиції аксіологічної доміанти певного етносу. Етнолінгвістичний компонент може виявлятися на рівні денотатів. Одне й те ж явище може існувати в різних культурах, але пресупозиції, що формуються в носіїв різних мов щодо цього явища, не збігаються, тобто різняться денотативні компоненти значень слів. Відмінності в реаліях спричиняють смислові відмінності еквівалентних лексичних одиниць. Отже, слова різних мов, які, за визначенням словникових статей, виступають відповідниками, насправді відрізняються своїм лексичним фоном [3: 70-74]. Лексичний фон перебуває на межі мови та культури. На даний момент встановлено, що специфіка національних мов виражається лексичними, граматичними, функціональними та дискурсивними засобами.

Національно маркований лексичний пласт сучасної німецької мови, з нашої точки зору, доцільно поділяти на такі групи:

1) реалії (відомі також як лексичні чи етнографічні лакуни) – специфічні для німецького етносу назви понять та явищ. Їх можна поділити на *географічні* (об'єкти фізичної географії: нім. *die Ostsee* – Балтійське море; *етнографічні* (побутові – лексеми, що номінують предмети побуту). До побутових належать: назви страв, напоїв, *der Eintopf – ein einfaches Essen, für das verschiedene Gemüse oder Obst und Fleisch zusammen in einem Topf gekocht werden* [15]; *der Strudel* – струдель (кондитерський виріб з тонкого шару тіста, покритого зверху фруктами та скрученого і випеченого), *der Stollen, der Lebkuchen, die Maultaschen, Rheinischer Sauerbraten*, засобів пересування *D-Zug, ECE*, видів житла та типів закладів харчування *die Mensa, die Gaststätte, die Gaststube, das Einfamilienhaus*; *культурні*, серед них: суспільно-політичні, а саме – назви органів влади, установ та організацій *der Bundestag, der Bundeskanzler, die Bundesversammlung, der Bundespräsident, die Bundeswehr, die Weimarer Republik, das Goethe-Institut*; політичних партій *Bündnis 90/die Grünen, die Linke. PDS, Freie Demokratische Partei (FDP)*, назви друкованих видань *Stern, Fokus, FAZ*; назви релігійних та традиційних свят – *Weihnachten, Ostern, Heilige Drei Könige, Adventszeit, der Silvester* та інше.

2) фонові слова – це слова, лексичні фони яких не збігаються, хоча поняття є еквівалентними для різних мов. Наприклад, лексема *die Suppe* перекладається на українську мову, як суп, однак існує також інша лексема для позначення того, що в українській мові відповідає нашому уявленню про цю страву – *der Eintopf ein einfaches Essen, für das verschiedene Gemüse oder Obst und Fleisch zusammen in einem Topf gekocht werden* [15].

3) конотативні лексеми – слова, що мають спільне денотативне і відмінне конотативне значення. Деякі дослідники називають їх ще квазіунікальними реаліями, тобто за їх визначенням – це “спільні по предметно-логічному значенню, проте різні по конотативному аспекту” лексичні одиниці. Російська дослідниця В.О. Маслова зазначає, що „така культурно маркована конотація виникає як результат інтерпретації асоціативно-образної основи фразеологічної одиниці чи метафори шляхом співвіднесення її з культурно-національними еталонами та стереотипами” [8: 38]. Національно-культурна конотація виражається шляхом співвіднесення з культурними кодами і також надає колориту всьому тексту. До конотативних лексем належать кольорова символіка, фольклорні, історичні та літературні алюзії, наприклад *ein blaues Blatt* – лист на голубому листі паперу про звільнення з роботи.

Питання про те, як здійснюється взаємозв'язок мови з національною культурою, різними дослідниками вирішується по-різному: за допомогою національно-культурного компонента [2], через національно-культурну конотацію [13]. Так, лексема *собака* має у

німецькій мові конотації відданості та досвідченості, водночас також бідності та жалюгідності. Зоонім собака використовується у таких фразеологічних виразах, як *j-d ist bekannt wie ein bunter/scheckiger Hund; damit kann man keinen Hund hinter dem Ofen verlocken* = *das ist völlig uninteressant; ein scharfer Hund = ein aggressiver Mensch; ein dicker Hund = ein grober Fehler; ein armer Hund = verwendet man, um j-n zu bezeichnen, den man bedauert*.

4) фразеологізми (у широкому розумінні, включаючи прислів'я та приказки) – словосполучення та речення, які у метафоричній формі зображують дійсність. Культурологічна цінність фразеологізмів складається з трьох складових [2: 85-86]:

а) фразеологізми відображають національну культуру комплексно, тобто своїм ідіоматичним значеннями, всіма компонентами разом. Таким чином, лише носій мови, спираючись на знання своєї національної культури, може правильно дешифрувати уявлення, покладені в основу фразеологізму, які залишаються незрозумілими для іноземця (дане твердження стосується фразеологічних ідіом, наприклад, німецька ідіома *Donnerwetter* (букв. грім та блискавка), в українській лінгвокультурній традиції не має адекватного перекладу, для цього використовується в мові зовсім інший образ-відповідник;

б) національно-культурна специфіка виражається розчленовано, тобто окремими компонентами фразеологізмів. Особливо так проявляються фонові схеми тих фразеологізмів, стрижневий компонент яких є наявність у складі фразеологізмів слів-реалій. Так наприклад, *die von Achselzucken begleitete Redensart MEIN NAME IST HASE, ICH WEIß VON NICHTS! gilt als - etwas zweifelhafte - Bedeutung, mit einer verdächtigen Angelegenheit nichts zu tun zu haben. Ein gewisser Viktor Hase soll diesen Satz, jedenfalls dem Sinne nach, im Frühjahr 1855 in Heidelberg ausgesprochen haben* [5: 178].

Українська дослідниця С.Н.Денисенко дає таке пояснення походження цього фразеологізму: *MEIN NAME IST HASE, ICH WEIß VON NICHTS* - *ich weiß von der Sache (von dem, was du sagst usw.) nichts; ich bin völlig ahnungslos (auf einen Studenten dieses Namens zurückgehende Redensart; букв, мое имя - хазе, я ничего не знаю (эти слова приписываются некоему Виктору Хазе, привлеченному в 1864-1865 гг. к допросу по делу о противозаконном использовании студенческого удостоверения в одном из университетов; перекладається на українську мову зовсім іншими образами: моя хата з краю (я нічого не знаю); наше діло півняче: проспівав, а там хоч не розвидняйся (там само). На основі цієї усталеної фраземи сьогодні в німецькій мові часто вживаються такі прислів'я, як: WER ZWEI HASEN ZUGLEICH NETZEN WILL, FÄNGT DER KEINEN ABO WER ZWEI HASEN ZUGLEICH JAGT, FÄNGT KEINEN – за двома зайцями погонишся, жодного не спіймаєш; присл. хто два зайці гонить, жодного не здогонить; Двух зайцев гонять, ни одного не поймать (рос.); ZWEI HASEN AUF EINMAL ERJAGEN – присл. вбити одним пострілом двох зайців* [5: 178].

Відмінності в лексичному фоні впливають на різноманітні тематичні та синтаксичні зв'язки слів і можуть ускладнювати процес спілкування чи вивчення мови. Це властиво для більшості слів, лише терміни здебільшого збігаються за фоновими характеристиками. Полісемія часто приводить до виникнення неоднозначності. Відмінності в культурах можуть виявитися і в тому, що слова різних мов, які збігаються за денотатом (такі, що мають однакову предметну співвіднесеність), відрізняються конотативною семантикою (тобто їх емоційними та аксіологічними характеристиками). Невід'ємною складовою формування комунікативної міжкультурної компетенції є визначення тих стереотипів, які впливають на носіїв української мови під час комунікації, особливо нерідною мовою, зокрема німецькою в діловій сфері. Спілкуючись з представниками німецької культури нерідною мовою ми нерідко намагаємося оцінити їх поведінку з позиції своєї культури. При цьому нерідко відбувається своєрідне прагмалінгвістичне перенесення, коли використання мовних засобів однієї культури підпорядковується культурному сценарію іншої. Результатом такого дисонансу стає комунікативна невдача, яка може привести до непорозумінь, чи навіть комунікативний конфлікт.

Таким чином, мова – це скарбниця народного, національного світобачення. Вона відображає всі етапи світобачення народу і відбиває етнокультурні, народно-психологічні й міфологічні уявлення та переживання, про що свідчить хоч би традиційне дискурсивне її

живання. Дослідження мовних картин світу, тобто відображення світу у свідомості того чи іншого етносу є одним з напрямків сучасної лінгвістики, що знаходиться на етапі становлення. Перспективи подальших досліджень з цієї тематики полягають у детальному вивченні кожної з зазначених вище лексичних груп на матеріалі сучасної німецької мови.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Бациевич Ф.С. Основы коммуникативной лингвистики. – К.: Академія, 2004.
2. Верещагин Е.М., Костомаров В. Г. Язык и культура: Лингвострановедение в преподавании русского языка как иностранного. – 4-е изд. – М., 1990.
3. Верещагин Е.М., Костомаров В.Г. Язык и культура. – М., 1976. – 248 с.
4. Гумбольдт В. фон Характер языка и характер народа // Язык и философия культуры. М., 1985. – С. 370–384.
5. Денисенко С.Н. Словник-довідник з фразеологічної деривації на основі існуючої фразеології німецької мови з перекладом прикладів на українську та російську мови. – Вінниця, НОВА КНИГА, 2005.
6. Карасик В.И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс. – М.: Гнозис, 2004.
7. Колшанский Г.В. Контекстная семантика. – М.: Наука, 1980.
8. Маслова В.А. Лингвокультурология. – Москва, 2001.
9. Назарова С.Н. Устойчивые словесные компоненты с национально-культурной семантикой в современном немецком языке (Опыт синхронного исследования). Дис... канд. филол. наук. – К., 1987.
10. Потебня А.А. Язык и народность // Мысль и язык. – К., 1993. – С. 158–185.
11. Селиванова О.О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми: Підручник. – Полтава: Довкілля. – К, 2008.
12. Евсюкова Т.В. Лингвокультурологическая концепция словаря культуры: Автореф. дис...д-ра филол. наук. – Нальчик, 2002.
13. Телия В. Н. Коннотативный аспект семантики номинативных единиц. – Москва, 1986.
14. Уфимцева А.А. Лексическое значение (принцип семиологического описания лексики). – М.: Наука, 1986.
15. Großwörterbuch. Deutsch als Fremdsprache. – Berlin und München: Langenscheidt KG, 2003.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Оксана Франко – кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов Економіко-правового інституту та факультету слов'янських мов Київського національного лінгвістичного університету.
Наукові інтереси: дискурсологія, міжкультурна комунікація.

ВЕРБАЛІЗАЦІЯ ЦІННІСНИХ КОНЦЕПТІВ У СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОМУ ТА СОЦІОЛОГІЧНОМУ ДИСКУРСІ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Ірина ЧЕРНИШЕНКО (Кіровоград, Україна)

У статті викладені результати аналізу текстів, що належать до сфери соціально-політичного дискурсу української мови, та результати експериментального опитування українського населення. Під час аналізу були виокремлені ключові цінності української лінгвоспільноти та визначена частотність їх вербалізації. Результатом експерименту стало встановлення ієрархії цінностей у свідомості українців.

The article deals with the results of the texts' analysis belonging to the social and political sphere of Ukraine. The results of the experiment survey of Ukrainian people are also revealed. After analysis the main values of Ukrainian linguistic community and their frequency of usage were found out. Due to the experiment the hierarchy of values in the conscience of Ukrainian people was built.

Актуальність тематики та постановка проблеми. Ціннісні орієнтації тієї чи іншої епохи беруть участь у формуванні типу особистості, її поведінкових і ментальних навичок, в цій ролі пронизують собою всю культуру, всі універсалії цієї культури. При цьому кожна нація має свої традиційні цінності, для яких характерні стабільність і певний консерватизм. Традиційні цінності народу відіграють особливу роль – вони "формують те нерозчленоване осереддя, притаманне кожній національній культурі, завдяки якому, власне, й говорять про певну специфіку того чи іншого етносу – "душу народу", його культуру, психологію, ментальність" [8: 24].

Лінгвокультурологічні дослідження та дослідження мовних картин світу активно проводяться на сучасному етапі як зарубіжними, так і вітчизняними лінгвістами (В.М. Телия, В.А. Маслова, В.В. Красних, О.С. Кубрякова, О.В. Кунін, Ю.С. Степанов, І.О. Голубовська, С.А. Жаботинська, О.О. Селиванова, Т.В. Радзієвська, А. Вежбицька, R.M. Keesing, G. Lakoff, R. Gackendoff та ін.).

Мета статті полягає у виокремленні ключових цінностей у картині світу української лінгвосвідомості та експериментальна перевірка ієрархії цінностей українців.

З цією метою ми проаналізували тексти сучасного суспільно-політичного дискурсу України й ті цінності, які лексикалізуються в ньому. На наступному етапі був проведений психолінгвістичний експеримент та опитування українського населення.